

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KREITI YA 12

SEPEDI LELEME LA GAE (HL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

DIBATSELA 2013

MEPUTSO: 70

NAKO: 2 diiri

Palomoka ya matlakala a dipotšišo ke 11.

DITAELO LE TSHEDIMOŠO

1. Lephephe le, le arotšwe ka dikarolo tše THARO, e lego A, B le C.

KAROLO YA A: Tekatlhaloganyo (30)

KAROLO YA B: Kakaretšo (10)

KAROLO YA C: Thutapolelo le Tšhomišopolelo (30)

2. Badišiša ditaelo ka tlhokomelo.

3. Araba dipotšišo ka MOKA.

4. Thoma KAROLO ye NNGWE le ye NNGWE letlakaleng le LEFSA.

5. Thalela fao karolo e felelago gona.

6. Dikarabo di nomorwe go swana le dipotšišo.

7. Tshela mothalo mafelelong a KAROLO ye NNGWE le ye NNGWE.

8. Ngwala ka bothakga le ka mongwalo wa go balega.

9. Hlokomela mopeleto le tlhamo ya mafoko.

10. Nako yeo e ukangwago:

KAROLO YA A: metsotso ye 50

KAROLO YA B: metsotso ye 25

KAROLO YA C: metsotso ye 45

KAROLO YA A: TEKATLHALOGANYO**POTŠIŠO YA 1**

1.1 Badišiša temana ye gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

TEMANA YA A

DITŠHUPETŠO MEŠOMONG	
1	Nkga e be e ja nkgawane moepong wa polatinamo wa Reboile. Bašomi ba moepo ba lle bogale bja tau gomme ba le šupa le le mo gore, tše bjalo ba ka se di kgotlelele. Sebakwa ke eng ge e se megolo ya fase yeo ba e fiwago, kgethollo, kgatelelo gammogo le go se hlatlošwe ga bašomi.
2	Mpilobilong wo bašomi ba moepo ba be ba swere diemadirile. E be e le leemaema mabinakoša a fošwa leboelela, diemadirile tšeo le tšona di eya godimo le fase go šupašupša ka tšona koša e rutlolla tlhaka. Go be go opelwa dikoša tša boipelaetšo le tša kgwabo, tša mohlang wola wa kgethollo go ya ka merafe ka mo Afrika-Borwa. Ke re koša e be e gobelwa o a nkwa! Go be go opelwa dikoša tša tokologo.
3	Mekgatlo ya go emela bašomi le baetapele ba dikereke ba lekile go tsenya letsogo ka go kgalema bašomi gore ba se dire ditšhupetšo tša go ba le dikgaruru. Baetapelebagolwane mmušong le bona ba lekile go tsena seemo ka bogare eupša go latša tšie ya fo ba go tšhela leswika ka meetse ka kgopolo ya gore le tla gola. Baetapele ba mekgatlo ya go emela bašomi ba tsenetše ditherišano tšeo di iteilego kota makga a mmalwa go fihlela go tsoga sesasedi seo se gapeleditšego ba Ditirelo tša Sephodisa go romela lebotho la bona go latša tšie. Le ge go le bjalo ga se gwa thuša selo. Bašomi ba ile ba hlokomologa le go se ele hloko ditaello le dikgalemo.
4	Tiragalo ya moepo wa Reboile e tšeelana mollo thwii le yela ya go direga ngwagola (2012) ka la 16 Lewedi moepong wa Lonmin, Marikana. Afrika-Borwa e ile ya itemogela tiragalo ya go setla pelo fao malapa ao e ka bago a masome a mane a ilego a ikgona senko ka go loba meloko le metswalle. Afrika-Borwa e ile ya aparelwana ke boso. Profense ya Leboa-Bodikela e ile ya aparelwana ke moya wa nyamo fao bašomi bao e ka bago masome a mane ba ilego ba lewa ke sethunya. Se se ile sa tšea megopolo ya MaAfrika-Borwa sa e boetša moragorago mengwageng yela ya kgethologanyo ya bo-1960 le bo-1976.
5	Naga ya Afrika-Borwa e ile ya tsena tebetebeng ya go anegwa le mafaseng a ntle ka tiragalo ye ya go garoša matswalo. Ya hlola le go ba le ditlamorago tša go se leše di wela. Boraditaba ba di bea ka lehlakore la bona la boikgopolelo. Basekaseki le bona ba ile ba di sekaseka ka tsela ya bona le bona. Maemo a ranta ya Afrika-Borwa le ona a ile a amega qe a bapetšwa le a ditšhelete tša dinaqa tše dinqwe.

6	Tiragalo ye e bile ye nngwe ya ditšhupetšo tša go goga lebaka le letelele ka mo Afrika-Borwa ngwagasomeng wo. Go kile gwa ba le ditšhupetšo tša bašomedi ba mmušo tša go gagaba lebaka la dibeke tše tharo, tša fela ka šebešebe. Gwa ba le ditšhupetšo tša bašomedi ba mmasepala naga ka moka le gona ra itemogela šebešebe yeo e ilego ya rena mafelelong.	40
7	Gantši ge go eba le ditšhupetšo, badiraditšhupetšo le bengmešomo ba gapa leswiswi gomme gwa feleletša go eba le tshenyo yeo e ka bakago dikotsi, go amega ga ekonomi le mahu. Go bohlokwa gore badiraditšhupetšo ba kwešiše le go tseba seo ba se lwelago. Maikutlo a pefelo le ona a ka ba le ditlamorago tša go se kgahliše. Go na le bana bao ba hlwago ba šikašika le mebila ka ditoropong le mafelong a dikgwebo ba sa tsene sekolo. Ke bona ba felago ba iphihla ka badiraditšhupetšo go tšweletša mešomo ya bona ye mebe. Ke gona fao o tlogo lemoga mohola wa go ba ga bana ka phapošing ya borutelo. Go dira bjalo e tla ba gona go efoga le go iphapantšha le matlabotša.	45 50
8	Ge bašomi ba tšweletša maikutlo a bona go mongmošomo, go bohlokwa go kgonthišiša polokego le tšhireletšo ya bašomi bao ba dirago ditšhupetšo. Kgonthišišo yeo e ka tšwa mahlakoreng a go fapana e lego bengmošomo, bašomi le mekgatlo ya bona gape le mmušo. Ditherišano tša go ama dillo goba dinyakwa tša bašomi di thome ka potlako gore ge bašomi ba thoma go tlelwa ke go se sa kgotlelela ya ba go a rungwa. Ke gona fao re ka itemogelago bašomi ba go re: Mphowa! Ka moleteng wa tšhošane. E ile ya ba moletesekuba, ba fega magato a go dira ditšhupetšo ba šušumetšwa ke diphihlelelo tša barerišane ba bona le bengmošomo. Bothata ke gore ge go e ba le ditšhupetšo, ga di ame bašomi le bengmošomo fela, eupša di ama naga ka moka re lebeletše bophelo le maemo a ekonomi. Tema yeo mmušo o kago e kgatha ke go kgonthišiša polokego le tšhireletšo ka go romela maphodisa a bomahlwaadibona ao a tsebago ka tša taolo ya lešaba ka gore bomagogorwane ba ka feleletša ba galefišitše seemo ka go tšea sephetho sa ka pela go tšeo di tla bego di dirwa ke badiraditšhupetšo.	55 60 65 70
9	Se bohlokwa ke gore ditšhupetšo e be tša khutšo gomme mafelelong mahlakore a fihlelele kwano gomme seboko se tsene nyobeng.	

[Mothopo: Boitlhamelo]

1.1.1 Kgetha karabo ye e fošagetšego. Bašomi ba lle bogale bja tau ke go re bašomi ba ...

- A befetšwe.
- B galefile.
- C lle dipherefere.
- D lle dijo.

(1)

- 1.1.2 Na sebakwa ke eng go ya ka setšweletšwa se? (1)
- 1.1.3 Tsopola sekafoko seo se laetšago gore go be go opelelwa godimo go tšwa temaneng ya 2. (1)
- 1.1.4 Ke kgethologanyo efe yeo e tšweletšwago ke polelo ya go re: '... tša boipelaetšo le tša mohlang wola wa kgethologanyo go ya ka merafe ...?' (1)
- 1.1.5 Ka dintlha tše PEDI, akanya boithekgo bja setšweletšwa se. (2)
- 1.1.6 Akaretša molaetša wa setšweletšwa se ka go diriša seema. (2)
- 1.1.7 Hlaloša tšhomišo ya sekafoko seo se kotofaditšwego temaneng ya boraro. (1)
- 1.1.8 Go ya ka diteng tša setšweletšwa, ditiragalo tša boipelaetšo moepong wa Reboile di fapana bjang le tša moepong wa Marikana? (2)
- 1.1.9 Na go nyeuma sekapolelo sefe temaneng ya 4. Thekga karabo ya gago ka go fa mošomo wo sekapolelo seo se o phethago. (2)
- 1.1.10 Bontšha mokgwa wo ditšhupetšo tšeo di tšwelelago temaneng ya 5 di fedišitšwego ka gona. (1)
- 1.1.11 Tiragalo ya go gapa leswiswi le go se kwešiše seo se lwelwago di ama bjang ekonomi ya naga? (2)
- 1.1.12 Hlatholla maikutlo ao a ilego a aparela MaAfrika-Borwa ge go be go dirwa boipelaetšo moepong wa Marikana. (2)
- 1.1.13 Ge o be o le Tona ya Kgoro ya Dimenerale le Enetši, o be o tla sekaseka bjang ditšhupetšo tša meepong gomme wa tla ka tharollo? (2)

- 1.2 Lekodišiša seswantšho sa ka tlase gore o kgone go araba dipotšišo tša go se latela.

TEMANA YA B

**BA GO DIRA
DITŠHUPETŠO**

Mothopo: www.google.com

1.2.1	Ke sehlopha sefe sa batho seo se amegago tiragalong ye?	(1)
1.2.2	Sefatanaga se segolo se, se tlišeditšwe go tla go phetha mošomo ofe?	(1)
1.2.3	Bapetša ditiragalo tša seswantšho se le diteng tša setšweletšwa sa tekatlhaloganyo ye.	(2)
1.2.4	Gantši ditšhupetšo tša mohuta wo di direga ge go hlagile eng?	(2)
1.2.5	Laetša ka mokgwa wo tokologo ka mo nageng e bilego le khuetšo ditiragalong tša mohuta wo ka gona.	(2)
1.2.6	Tirišo ya ditho tša mmele e re utollela maikutlo afe a badiraditšhupetšo ba?	(2)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KAKARETŠO**POTŠIŠO YA 2****Akaretša ka mantšu a gago.**

Badišiša setšweletšwa se se latelago ka tlhokomelo: Tša boeti nageng ya Afrika-Borwa.

ELA HLOKO:

O kgopelwa go dira tše di latelago:

1. Akaretša ka mantšu a gago: Mohola wa tša boeti nageng ya Afrika-Borwa.
2. Kakaretšo ya gago e swanetše go ba le dintlha tše 7, e se fete mantšu a 90.
3. O ka ngwala ka temana goba ka dintlha.
4. Ga se wa swanela go ngwala hlogo ya kakaretšo.
5. Laetša palo ya mantšu mafelelong a kakaretšo.

TŠA BOETI NAGENG YA AFRIKA-BORWA

Naga ya rena ya Afrika-Borwa ke ye botse ya go tlala ka bokgabo bja tlhago le mafelo a boithabišo. Tšona dilo tše ke tšona di dirago gore Afrika-Borwa e be naga ya go ikgetha lefaseng ka bophara ka ge e goga šedi ya baeti. Ge motho a ka gaša mahlo go la Mpumalanga, o tla bona bothakga bja diatla tša Mmopi bjo bo gogago kgahlego ya mmogedi, bjalo ka mafelo a go swana le bo-God's Window, Eco Caves, bjalobjalo.

Baeti go tšwa dinageng tša ka ntle ga ba pšhe ka mo nageng ya Afrika-Borwa e le gona go tla go bogela botse bja tlhago le mafelo a boithabišo. Taba ye e tliša segwera sa Afrika-Borwa le dinaga tša ka ntle le gona go godiša ekonomi ya naga ka ge ba etla ba swere tšhelete yeo ba e tšhollelago ka dišegong tša naga ye. Mafelo ao a ratwago ke baeti kudu ke mafelo a histori le a setšo a go swana le Mapungubwe, Maropeng le a mangwe. Baeti ge ba etela mafelo a, ba ithuta dilo tše ntši ka setšo le ditlwaello tša merafe ya go fapana yeo e lego ka mo Afrika-Borwa.

MaAfrika-Borwa ka bobona ba na le go etela mafelo ao e le ge ba eya go ithabiša. Baithuti ba etela mafelo ao e le go ya go anya tsebo. Borakgwebopotlana ba ikgaša mafelong ao go bapatša ditšweletšwa tša bona e le go raka tlala ka malapeng.

Ntle le mafelo a go boletšwego ka ona ka godimo go sa na le mafelo a mangwe a go ratwa ke baeti go swana le lešoka la diphoofolo la Kruger National Park le la Manyeleti gammogo le serapa sa diphoofolo sa Tshwane. Mo mafelong a baeti ba bogela diphoofolo tša mehutahuta gomme ba ithuta le ka bophelo bja tšona. Mafelo a mabopong le ona a itemogela ketelo ya baeti go tla go ithabiša le go bogela diphedi tša ka lewatleng. Mafelo a a etelwa gantši ka dinako tša maikhutšo.

Ka lebaka la botse bja naga, Afrika-Borwa e ba gae ga mahlaku moo e lego gore ba bangwe ba baeti ga ba sa gomela gae ga gabobona.

[Mothopo: Boitlhamelo]

KAROLO YA C: THUTAPOLELO LE TŠHOMIŠOPOLELO**POTŠIŠO YA 3**

Lebeledišiša papatšo ye gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

BOKGABO KA DIETA TŠA *MABONWA*

**MOŠUPOLOGO
le LABOBEDI
*FELA***

Reka e TEE o hwetše tše *PEDI MAHALA*
 Dieta tša basadi ke mantšhaotlogele,
 banna ga ba nyakege lebenkeleng le!
 Boleng ke bja maemo a godimo

Se romele motho, pela e hlokile mosela ka go romeletša

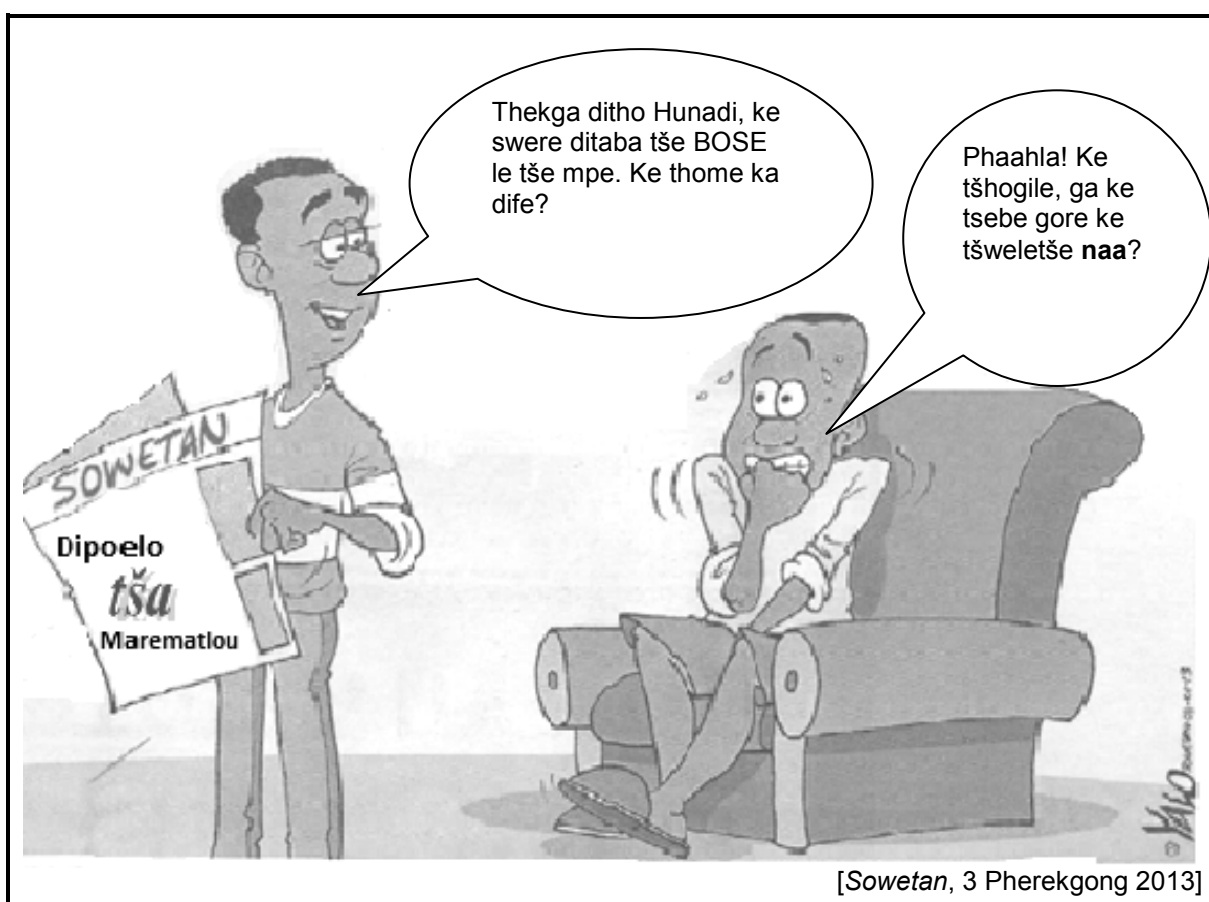
[Mothopo: www.google.com]

- 3.1 Kgetha karabo ya maleba go tšwa papatšong.
Papatšo e lebantšhitšwe go:
- A Basadi
 B Makgarebe
 C Bakgekolo
 D Barutišigadi (1)
- 3.2 Ke thekniki efe yeo e šomišitšwego ke mmapatši mo papatšong go goga šedi ya bareki? (1)
- 3.3 Efa leinagokwa le le bontšhago gore dieta ke tše dintši o be o fe dikarolo tša lona tša polelo. (2)
- 3.4 Laetša ka moo mmapatši a dirišitšego lehlaodi la palo ka gona go jabetša bareki. (1)

- 3.5 Bontšha mokgwa wo mmapatši a o dirišitšego go tšweletša kgethollo kgwebong ya gagwe. (1)
- 3.6 Hlaloša ka moo tšhomišo ya maatla a polelo e huetšago bareki ka gona gore ba itlele ka bo bona lebenkeleng. (2)
- 3.7 Tšweletša boikgopolelo bja gago mabapi le mmolelo wa go re boleng ke bja maemo a godimo. (2)
- [10]**

POTŠIŠO YA 4

Lebeledišiša khathuni ye ya ka tlase gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

- 4.1 Kgetha karabo ya maleba.
Motheo wa khathuni ye ke go ...
- A laetša khuetšo ya maikutlo mabapi le dipoelo.
B kgantšhetša moithuti yo mongwe ka dipoelo.
C hlohleletša baithuti go ba le maikarabelo.
D nyamiša baithuti mabapi le dipoelo. (1)
- 4.2 Bapetša o be o fapantšhe tirišo ya diponagalo tša ditho tša mmele (polelommele) o lebeletše poledišano ya Phaahla le Hunadi. (2)

- 4.3 Ka ntlha e TEE, hlaloša ka moo rakhathune a dirišitšego setšo ka gona go laetša tlhompho. (1)
- 4.4 Hlama lefokopotšišo la go thoma ka lebotšiši leo le kotofaditšwego. (1)
- 4.5 Laetša ka moo fonte ya malatodi e dirišitšwego ka gona polelong ya Phaahla go bontšha gore Hunadi o tšweletše. (1)
- 4.6 Bontšha ka moo tšhomišo ya maatla a polelo e dirišitšwego ka gona go laetša gore Phaahla ga se motho wa tlhorišo le kgatelelo. (2)
- 4.7 Ke nnete goba ke kakanyo fela gore moithuti yo mongwe le yo mongwe o tseba dipoelo tša gagwe pele di bontšhwa semmušo? Nošetša karabo ya gago ka lebaka. (2)
- [10]**

POTŠIŠO YA 5

Badišiša temana ye gore o kgone go araba dipotšišo tša go e latela.

1	Ngwaga wo mongwe le wo mongwe o na le mahlatse a wona le mathata a wona. Wo mongwe ke wa mokhora mola wo mongwe e le wa tlala. Mengwaga ye e ka tliša lethabo goba manyami. Go swana le ge pula e ena ka maatla, go ba le dikgogolego goba meetsefula. Dinoka di tlala wa go falala, mo batho ba sa ipshinego ka selo. Se se bonagala mo Afrika-Borwa go la KwaZulu-Natal le dinagamabapi bjalo ka Mozambique le Zimbabwe.	5
2	Morago ga dikgogolego go latela malwetši a go swana le kholera le letadi gomme ya ba tlhobaboroko ditšhabeng. Nako ye nngwe go ba le dintwa tša bana ba thari, tšeo di hlolwago ke maemo a dipolitiki le ekonomi tšeo di amanago le leago. Seswana se re, hlogo ye meetse e lotwa ke mong. Ke ka fao bahloki ba falalelago dinagamabapi. Ke ka moo o bonago go tletše bafaladi nageng ya Afrika-Borwa le dinageng tša Yuropa. Bafaladi ba bangwe ba mo, bangwe ba moo, ba bangwe ba mola. Go thwe se se hlola gore go be le pitlagano ye kgolo, dintwa, tlhokego ya mešomo, gammogo le bosenyi bjo bo tšwelego taolong ka mo nageng.	10
3	MaAfrika-Borwa a mangwe a thoma go lwantšha bafaladi ba re ba ba tšeela mešomo. Wai! Tše dingwe tšona ke lehloyo le kgethollo ya semorafe. Ga se tshwanelo ya go swara bafaladi ka tsela ye ya go ba hloriša ka gobane ba na le tokelo ya go dula kae kapa kae. Ka nako yela ya mathata a naga ye, kudu nakong ya kgatelelo le kgethollo ya semorafe, dinatla tša go lwela tokologo nageng ye di ile tša tšhabela dinageng tša baagišani le mošola wa mawatle. Gona moo ba ile ba amogelwa, ba hlokomelwa le go šireletšwa. Lehono re phela nageng ya tokologo, khutšo le lethabo. Bjalo ka bana ba mpa, a re tlogeleng go kgetholla batho ba, ka ge le bona e le bana ba modimo. Ba bang ba bona ba nale mangwalo a maleba a bodudi ka mo nageng ya Afrika-Borwa.	15

20 |

[Mothopo: Boitlhamelo]

- 5.1 Ntšha leadingwa la sethekniki mo temaneng o be o laetše gore ke ka lebaka la eng le sa ntšhe polelo seriti. (2)

- 5.2 Efa sebopego sa leamanyišala leo le ngwadilwego ka moseka. (2)
- 5.3 Na lelahlelwa leo le kotofaditšwego le phetha tiro efe go ya ka diteng tša temana? (1)
- 5.4 Lentšu le tlala, le na le ditlhalošo tše mmalwa ka gare ga pukuntšu. Efa ditlhalošo tša lona tše PEDI go ya ka tirišo. (2)
- 5.5 Bontšha ka moo lehlathi la felo le dirišitšwego ka gona go laetša tekatekanyo. (1)
- 5.6 Go na le diphošo mabapi le mopeleto le tirišo ya tlhakakgolo lefokong la mafelelo la temana. Di phošolle. (2)
- [10]**
- PALOMOKA YA KAROLO YA C: 30**
PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 70